

Labutia pieseň vydavateľa, redaktora a publicistu Elánu

ŠTEFAN DRUG, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Najprv nevyhnutný krátky návrat trochu dozadu. V podstate je známe, akú úlohu zohral štrnástimi ročníkmi mesačník *Elán*: takú literárnu (a celoumeleckú) revue európskej úrovne nemalo Slovensko nikdy predtým. Aby mohol aspoň sčasti zohrávať aj cez druhú svetovú vojnu dovtedajšiu úlohu – musel sa stať (hoci formálne) – orgánom Spolku slovenských spisovateľov. Ján Smrek na „výslovné želanie“ ministra J. Lichnera, odchádzajúceho do londýnskej emigrácie, zostal pracovať v gašparovskom úrade propagandy, kde vďaka úradno–priateľským stykom s cenzormi mohol redigovať *Elán* tak, aby sa stal „quasi ‚hniezdom odporu‘, ako sa o tom vyslovili v Londýne“. ¹ Asi obostojí jeho vyjadrenie, že po celý čas naozaj „smeroval len k hviezde slobody a tým i k duchovnej príprave povstania“, ² čo potvrdil kmeňový „elánista“, aktívny účastník SNP M. Chorváth: „...od prvopočiatku poskytol svoje stránky známym odporcom režimu a (...) napriek všetkým prekážkam stál húževnato – otvorene i skryto – za tradíciou, ktorá prv-neskôr musela viesť k otvorenému boju s reakčným režimom.“ ³ Pravdaže, po vypuknutí SNP Gašpar úradne *Elán* zakázal, ale sám redaktor sa rozhodol už predtým nevydávať ho.

Zdalo by sa teda logické, že v novom režime bude *Elán* bez problémov pokračovať v zásluhnej kultúrnej misii, najmä keď povereníci Chorváth (informácie) a Novomeský (školstvo a osveta) už v máji 1945 požiadali Smreka, aby rýchlo zostavil „veľké číslo, zasvätené duchovnej stránke povstania“. ⁴ Redaktor sa s typickou vervou pustil do práce, ale napriek podpore vysokých komunistických činiteľov nedostával povolenie od poverenictva vnútra (tiež ho viedol komunista!). Písomný doklad o príčinách som nenašiel. Čiastočné a nepriame vysvetlenie je v husákovskom *Novom slove*, ktoré po celý júl 1945 viedlo anonymnú kampaň proti „majstrom kultúry“, ktorí síce „o politickom dnešku snívali“, ale keďže podpísali manifest proti povstaniu – mlčia – na rozdiel od Novomeského a Kráľa (zapojili sa do verejného života) a skupiny nadrealistov („dala sa do budovania a inšpiruje sa dneškom“). ⁵

Na výzvu verejne sa priznať k „chybám“ či k „zbablosti“ sa v *Novom slove* ozval iba Poničan. ⁶ Smrek sa rozhodol vysvetliť otázku protipovstaleckých spisovateľských

¹ SMREK, J.: Spisovateľovo právo na česť. Trochu železnej logiky proti kampani Nového slova vo veci manifestov. Kópia rkp. z 3.8.1945.

² Tamže.

³ CHORVÁTH, M.: Línia Elánu dnes. *Elán*, 15. január 1946, č. 1, s. 1.

⁴ SMREK, J.: Dityramb. *Tamže*.

⁵ S kým idú majstri kultúry? *Nové slovo*, 2. 1945, č. 5, s. 16.

⁶ PONIČAN, J.: Epigram. *Tamže*, č. 7, s. 16.

Ohlasov... v citovanom už *Spisovateľskom práve na česť*. Išlo podľa neho o tri texty: fašistický Gašparov (spisovatelia ho odmietli podpísať), Spolku slovenských spisovateľov (volajúci po národnom zmieri) a text A. Macha (dôkladne preštylizovaný *Ohlas spisovateľov*). V tlači vyšiel tento posledný s redakčným upozornením, že ide o manifest proti povstaniu a s podpismi funkcionárov Spolku, autorov režimistov i neľudákov (Chrobák, Kostra, Lukáč, Poničan a Smrek).

Smrek bol aj takmer po roku presvedčený, že Chorváthov útok proti spisovateľom v povstaleckej *Pravde* (*Nové slovo* ho uverejnilo v spomenutej kampani) môže byť reakciou iba na Gašparov text. Ale ak *Nové slovo* trvá na vine spisovateľov, vzťahuje obvinenie aj na seba a žiada sa pred „ľudový súd“: buď ho odsúdia alebo očistia jeho osobnú česť. Dodal však, že spisovateľ „píše svoje manifesty svojím dielom“ – napríklad jeho mohli za také básne ako *Berlín, Praha, Stalingrad, Šampanské* atď. v tábore Dachau „odbať za 24 hodín“. Napokon sa vyslovil, že ako občan nepokladá za „štátnické“, ale za „hriešne (...) mravne diskvalifikovať“ množstvo občanov, najmä spisovateľov. Neverí, že sa podarí „vytrieť z histórie“ tých, čo pre nečisté svedomie „ušli s Nemcami“, nehovoriac o tých, ktorých „dielo i myslenie a cítenie bolo cez všetky kritické roky úplne koordinované s ideou slobody“. Nebol síce v Bystrici ani v horách, ale dožaduje sa práva na vlastnú česť, i keby mal „v tomto boji (...) stáť hoci sám proti všetkým“.⁷

Toto „memorandum“ je jednou z dvoch publicistických statí Jána Smreka z roku 1945. Dokumentuje jeho zásady i nechť zaradiť sa do beztvárnej masy. Nevyšlo v tlači a nie je známa ani priama reakcia adresátov. Smrek sa možno už pred odoslaním textu obrátil na Novomeského, lebo povereník koncom júla začal organizovať konferenciu, ktorá by o. i. „rozptýlila nejasnosti“ o vzťahu kultúrnych pracovníkov „k našej súčasnosti“, vyjasnila otázky „manifestu“ a určila by „širokú spoločnú platformu pre účasť všetkých (zdôraz. š.d.) kultúrnych pracovníkov na práci kultúrnej“.⁸

Plánované podujatie sa konalo 27. a 28.8.1945 v Banskej Bystrici. Novomeský v hlavnom referáte vyzdvihol aj správnu „časovú tendenciu“ mnohých básnikov (medzi nimi Smreka) a zvlášť spomenul Smrekovu báseň o Stalingrade. V ďalšom však akoby polemizoval s jeho „memorandom“ (asi naň narážal v slovách, že sa oboznámil „ex post s históriou tohto ohlasu“), keď sa vyjadril, že spisovateľský *Ohlas* sa nedá ospravedlniť ani prijateľne vysvetliť, nemal vyjsť a najmä nie s niektorými podpismi. Žiadal nové vysvetlenie a odmietnutie „pochybenej epizódy“ (...). Poničanovo vysvetlenie prijal zjazd s neskrývanými rozpakmi, ale aplaudoval Kostrovmu kajaniu sa. Uznal „nerozmyslený krok“ päťorky (ktorá, parafrázujúc Novomeského – rátať s Bystricou a Bystrica s ňou) za „očistený“ a otázku za zlikvidovaných. Zjazd napokon všetkých prijal do Umeleckej a vedeckej rady a ich podpisy sú pod zjazdovým Manifestom.⁹

Smrekovi sa teda nepodarilo obnoviť *Elán* veľkým povstaleckým číslom, hoci za slovenského štátu vyslovene kolaborantské *Slovenské pohľady* (teraz, pravda, s novou

⁷ Pozri pozn. 1. Smrek sa ho predbežne rozhodol neuverejniť, ale ako „memorandum“ ho poslal poverenikom: Husákoví, Chorváthovi a Novomeskému.

⁸ Zborník z I. zjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov 27. a 28. augusta 1945 v Banskej Bystrici. Vydal: Umelecká a vedecká rada a Pov. informácií 1946, s. 10.

⁹ Tamže, s. 72 a n.

redakciou!) vyšli (šesťčíslo, č. 1–6) práve k výročiu SNP. Koncom septembra Smrek však mal hotové prvé dvojčíslo – no vyšlo až 6.1.1946. Našiel som iba nepriamy údaj, že časopis „zdržovalo a ešte zdržuje“ poverenie vnútra, lebo „právom chce mať garanciu“ v spolupracovníkoch. Novomeský (vtedy už aj predseda spisovateľského Spolku) 16.11.1945 oboznámil potom kolegu na „vnútre“ s uznesením Spolku: *Elán* – orgán SSS – „má vychádzať“, lebo v posledných šiestich rokoch „nielen združil všetky pozoruhodné tvorivé sily, (...) ale vynasnažil sa stáť v službách ducha, ktorý sa prejavil v roku 1944“. Pripustil, že niektoré príspevky (nemecké číslo a i.) popreli túto líniu, ale „treba ich posúdiť na úzadí atmosféry“ čias. Redaktorom bude Smrek, v redakčnom kruhu Felix, Chorváth, Jilemnický a Považan, za redakciu zodpovedať Novomeský (!). „Za týchto okolností“ by mal byť *Elán* konečne a bez námietok povolený.¹⁰

Smrek dostal výmer až 22.12.1945, ale pripravené prvé dvojčíslo vyšlo, ako som už uviedol – 6.1.1946. Majiteľom, vydavateľom, redaktorom, korektorom atď. zostal Smrek, Novomeský nemusel zodpovedať za redakciu, zárukou mala byť redakčná rada. (Jej zloženie sa podchvíľou čiastočne obmieňalo: najprv odišiel Považan, po ňom Jilemnický, postupne ich nahradili: Pišút, Matuška a Kostra.) Toto i ostatné čísla zapíňali najmä osvedčení autori predošlých ročníkov (až na čerstvých emigrantov a literátov s pošramotenu povest'ou; neskôr odišli aj nadrealisti). Kmeňového kritika M. Chorvátha čoskoro zatienil Felix s Matuškom.

V úvodníku sa predstavil „starý“ Smrek: bez bolestíntstva vysvetlil zdržanie časopisu a nadšene načrtol program. Vyhlásil, že *Elán* si zachová „svoju hlavu“, nebude sa obzerať na nikoho, lebo chce slúžiť „jedinej bohyni – Slobode“, nemieni sťažovať doma, chce hľadať partnerov za hranicami, aby mohol „držať krok“ s Európou.¹¹ Nákazlivé nadšenie šírili aj vo vecnej glose sľubom, že *Elán* opäť rozhybe celý kultúrny život, lebo bude v ňom „ruch, bude práca, bude dobrá vôľa, bude úsmev. Veď každý z nás chce len dobre i národu, i štátu i jeden druhému, i ľudstvu, prečo by sme teda nezačali život ozaj plný, šťastný a radostný? *Elán* ho začína, lebo *Elán* taký život má v názve.“¹²

Časopis (v dovtedajšej grafickej podobe) potom vychádzal i naďalej v dvojčísloch, aby nahradil stratený ročník. Udržiaval si vysokú úroveň najmä v kritike a v informáciách o európskom umení (v nich neraz vyzdvihol tendencie polemizujúce s domácimi ľavičiarskymi programami). Mal však len 700 predplatiteľov a záujem oň postupne klesal. Redaktor pravidelne písal o nepriaznivej situácii, ale nesťažoval sa. Musela byť naozaj veľmi ťažká, lebo prekvapujúco rýchlo chcel rezignovať. Novomeský ho musel presvedčať: „...Je bezpodmienečne potrebné, aby *Elán* vychodil a keby si mal neviem aké prekážky, nepomýšľaj nikdy na to, aby sa s vydávaním *Elánu* prestalo.“¹³ V úsilí pomôcť požiadal poverenika výživy Fraštackého (demokrata), aby dal Smrekovi odporúčajúce listiny pre významné podniky.¹⁴ Takto „vyžobrané“ peniaze však asi stačili iba na letné dvojčíslo (vyšlo 10. septembra), lebo Novomeský už o mesiac žiadal poverenika

¹⁰ Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského I. Bratislava 1988, s. 126.

¹¹ Pozri pozn. 4.

¹² SMREK, J.: Obnovovanie *Elánu*. *Elán*, 15, január 1946, č. 1, s. 23.

¹³ Umenie politiky..., s. 27.

¹⁴ Tamže.

vnútra, aby priaznivo, „hladko a neodkladne“ vybavil „novú žiadosť vydavateľstva Elánu (...) o poskytnutie podpory z Kinofondu“.¹⁵

Táto finančná injekcia nemala dlhú účinnosť: šieste číslo 16. ročníka Elánu s dátumom 28.2.1947 – bolo totiž definitívne posledné. Ťažko však veriť, že len nedostatok peňazí zapríčinil zánik časopisu s takou nepopierateľnou úrovňou, navyše orgánu spisovateľského Spolku, ktorý viedli redakční radcovia *Elánu* na čele s povereníkom! Skutočnú príčinu sa mi, bohužiaľ, nepodarilo zistiť, poruke mám iba niekoľko indícií, či skôr náznakov.

Komunistický týždenník *Nové slovo* nemohol byť konkurentom *Elánu*, nanajvýš politickým súperom (napriek niekoľkým spoločným prispievateľom ako Chorváth, Matuška, Karvaš). Krátko po obnovení *Elánu* však začal vychádzať (24.1.1946) dvojtyždenník Umeleckej a vedeckej rady *Kultúrny život* – s redaktormi I. Horváthom a J. Kostrom a zodpovedným M. Bakošom. Smrek privítal *Kultúrny život* nie ako konkurenciu, ale ako „veľmi potrebný“ časopis s nádejou, že „odbremení“ *Elán* od tzv. „drobných“ a denných vecí, najmä keby sa stal týždenníkom.¹⁶ *Kultúrny život* už v prvom čísle prijal obnovený *Elán* o.i. s očakávaním, že „po rokoch defenzívy prejde do aktivity, akú od neho – podľa názvu – čakáme (...) Je na čase, aby cez prekážky hmotných ťažkostí preniklo konečne nadšenie ducha, ako sme si ho predstavovali v čiernych rokoch vojny.“¹⁷ Smrek asi z vďačnosti a z dobrej vôle uverejnil redaktorovi *Kultúrneho života* I. Horváthovi rozsiahlu „rozprávku“ *Dom s dvoma Amormi*¹⁸ – hoci prózy bývali v *Eláne* mimoriadne bielymi vranami...

Idyla trvala krátko. Už v nasledujúcom čísle Smrek konštatoval, že M. Bakoš sa „nedávno zasa dotkol Elánu spôsobom mizantropa“ (necitoval ho, ani neuviedol bibliografický údaj), ale odmietol škriepku s ním, hoci „munícia“ mu nechýba.¹⁹ Nastalo ticho (pred búrkou?), až v októbri značka B. komentovala dosť nelichotivo (ak nie insinuačne!) práve zakončený prvý povojnový ročník *Elánu*. Konštatovala, že „celkom novú situáciu“ Smrek nepochopil, čím *Elán* „stratil celoslovenský charakter časopisu združujúceho všetky literárne a umelecké snahy, časopisu generačného a nadgeneračného“, aký mal do konca vojny „vďaka postaveniu a konexiám (...) redaktora“. Preto sa v politickej a kultúrnej slobode vraj dostal do „redakčnej a programovej krízy“.²⁰ V konečnom dôsledku nedlhá glosa vyznieva ako „predvídavý“ nekrológ...

Smrek ani teraz nepolemizoval, ale dačo ako miernu odpoveď cítiť v roztúžene nostalgickom úvodníku o voľakedajšej Bratislave, kde čítame, že bývalí „conquistadori“ žijú, chcú vrátiť hlavné mesto ružiam a „háju poézie“ – na rozdiel od „plantážnikov-zeleninárov“, ktorí si želajú, aby „Elán už-už zahynul“, ale „on to neurobí“, lebo nezradil svoj pôvodný program a nechce mať nič spoločné „s duchmi deštrukcie“.²¹

¹⁵ Tamže.

¹⁶ SMREK, J.: Nový časopis *Kultúrny život*. *Elán*, 15, 28.2.1946, č. 3–4, s. 22.

¹⁷ J. K.: Nový *elán* *Elánu*. *Kultúrny život*, 1, 24.1.1946, č. 1, s. 2.

¹⁸ *Elán*, 15, 28.2.1946, č. 3–4, s. 17–19.

¹⁹ SMREK, J.: *Sine ira...* *Elán*, 15, 30.4.1946, č. 5–6, s. 19.

²⁰ B.: Nad novým ročníkom *Elánu*. *Kultúrny život*, 1, 5.10.1946, č. 18, s. 2.

²¹ SMREK, J.: Bratislava kedysi a teraz. *Elán*, 16, 31.10.1946, č. 1–2, s. 1.

Od začiatku 16. ročníka *Smrek* pozmenil rubriky i grafickú úpravu *Elánu* a znížil cenu, v nádeji, že ovplyvní dopyt. Pribudlo však len zopár nových odberateľov a nezmenšili sa ani remitendy (70%) v kníhkupectvách a stánkoch. Údajne sa už zmieril aj s myšlienkou, že *Elánom* „ani Slovensko ani ČSR“ nezaplaví.²² Pokiaľ však ide o zásadné veci, ako to preukázal v úvodníku januárového čísla, *Smrek* sa nemienil vzdať vlastných názorov. Škoda len, že si na obranu spisovateľov pred obvinením z „kultúrnej rakoviny fašizmu“ a na jasnozrivé odmietnutie vulgarizujúcich stalinsko-ždanovovských požiadaviek zvolil formu „indiánskej rozprávky“.²³ Možno tá spôsobila, že v oprávnenej polemickej verve zbytočne veľa miesta venoval Okáliho hrieškom a hriechom z minulosti, čím otupil ostrie svojho odporu k nezakrývanej Okáliho snahe už v januári 1947 propagovať a presadzovať čiru ždanovovčinu.²⁴

Umožnil tak *Kultúrnemu životu*,²⁵ aby sa diplomaticky vyhol nebezpečenstvu Okáliho dogmatického úsilia propagovať sovietsky socialistický realizmus a aby demagogicky bránil Okáliho ešte aj falošným pripomínaním *Smrekovej* obľúbenej bratislavskej Luxorky. Lebo Okáliho čin bol skutočne „horiacou fakľou“ hodenou nielen na „dom“ slovenských spisovateľov,²⁶ čo *Smrek* ako jeden z mála jasne pochopil.

Treba k tomu azda dodať, že nevôľu „mocnejších“ (a budúcich vládcov) voči *Elánu* mohli rozniecovať nielen *Smrekove* nesocialistické ideály, ale o.i. aj *Felixove* state proti anjelským zemiám v próze a najmä proti nadrealistickej poézii, nehovoriac o viacerých drobných úvahách, odporujúcich prenikajúcim sovietskym vplyvom.

Asi preto musel *Elán* zaniknúť celý rok pred „víťazným februárom“, asi preto bol čoskoro umlčaný *Smrek*, *Felix* a iní, aby ostatní mohli nerušene a s nadšením holdovať socialistickému realizmu. Napokon – *Elán* by v novom režime nebol dostal šancu, keď jeho redaktor už dopredu nejavil ochotu podriaadiť sa kolektívnemu šialenstvu...

A ešte malá bodka za výsekom z pôsobenia Jána *Smreka* po druhej svetovej vojne.

*

Zástupca ministra Nejedlého 3.12.1948 ďalekopisom informoval poverenika Novomeského, že ministerstvo školstva a osvetu sa rozhodlo namiesto literárnej súťaže vypísanej na rok 1948 „ocenit' pokrokové prvky“ českej a slovenskej literatúry a udeliť ceny tým prozaickým, básnickým a dramatickým dielam, „která se přiblížila socialistickému realismu“ (a neboli poctené štátnou cenou). Príznačné je upozornenie: „Ceny mají politický význam – zaměření literatúry k socialistickému realismu.“ Českí autori mali dostať „asi 20“, slovenskí „asi 10“ cien. (Prednosta slovenského oddelenia MŠO pripísal, že v návrhu nemajú byť „diela surrealistické“.)

Povereník poslal návrhy hneď na druhý deň a 6.12. ich spresnil a pridal charakteristiky dvanástich autorov (medzi nimi J. *Smreka* za zbierku *Studňa*, ktorá „je naplnená

²² Vydavateľstvo *Elánu*: Keby sme chceli mať úspech. *Elán*, 16, 31.12.1946, s. 16.

²³ SMREK, J.: Veľký náčelník Vrcháci vlk tási tomahawk za pracovný *elán*. *Elán*, 16, č. 5, 31.1.1947, s. 1.

²⁴ OKÁLI, D.: O generálnu líniu v umení. *Nové slovo*, 4, 18.1.1947, č. 3, s. 33–36.

²⁵ I. H.: Nový *elán* *Elánu*. *Kultúrny život*, 2, 6.3.1947, č. 3, s. 2.

²⁶ SMREK, J.: Na gombikoch. *Elán*, 16, 28.2.1947, č. 6, s. 12.

živelným odporom k fašizmu“), z toho dvoch prekladateľov z ruštiny. Keby však ministerstvo trvalo na desiatich cenách pre Slovákov, odporúča vynechať zo zoznamu J. Smreka a prekladateľa M. Krna. V denníku Pravda (28.12.1948) vyšla potom správa o cenách za diela, ktoré „svojím poňatím alebo snahou sa priblížili k úsiliu novej českej a slovenskej literatúry v socialistickom realizme“. Odmenení boli slovenskí autori: Král' (*Stretnutie*), Mináč (*Smrť chodí po horách*), Bodenek (*Z vlčích dní*), Poničan (*Pavučina*, *Hôrny kvet*, *Treba žiť*), Karvaš (*Niet prístavov*), Falt'an (*Vít'azné stretnutie*), Lahola (*Štyri strany sveta*), Žáry (*Meč a vavrín*), Teren (*Rozstrieľané mesto*), Jesenská (preklady).

Prečo Novomeský uprednostnil prekladateľku Jesenskú pred svojím básnickým i osobným priateľom Smrekom? Uvedomil si, že „živelný odpor proti fašizmu“ nemusí znamenať aj „úsilie“ priblížiť sa k socialistickému realizmu? Alebo sa obával, že by Smrek takéto ocenenie odmietol? Možno si spomenul na blížiacu sa priateľovu päťdesiatku, a tak sa rozhodol poslať mu radšej s blahoprajným poverenickým listom aj finančný dar (možno rovnocenný spomínanej cene). Mohlo by to naznačovať (potvrďovať?) poďakovanie, v ktorom Smrek o. i. pripomenul svoju starú túžbu „odvďačiť sa... šľachetnému ústavu“, v ktorom vyrastal, ale nikdy nemal takú príležitosť. A najmä slová: „Pokladám si za povinnosť informovať Ťa, že celý tento dar, 25 000 Kčs, venujem modranskému sirotinču...“²⁷

V každom prípade ide o sympatické gestá, príznačné pre obidve osobnosti, potvrdzujúce ich charakteristiky. Určite nie je náhodné, že obaja boli čoskoro umlčaní....

²⁷ Umenie politiky..., s. 266–268 a 278–279.